

UOT 373.2

Könül Elxan qızı Nəsimova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi

<https://orcid.org/0009-0001-7952-6755>

[https://doi.org/10.69682/arti.2024.91\(5\).65-68](https://doi.org/10.69682/arti.2024.91(5).65-68)

MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARDA ŞƏXSİYYƏTİN İNKİŞAF XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Кёнуль Эльхан гызы Насибова

преподаватель Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Konul Elkhan Nasibova

teacher of the Azerbaijan State Pedagogical University

PERSONALITY DEVELOPMENT CHARACTERISTICS IN PRESCHOOL CHILDREN

Xülasə. Məktəbəqədər dövrdə uşaqların şəxsiyyət inkişafını nəzərdən keçirdikdə görürük ki, şəxsiyyət cəmiyyətdə inkişaf edən və ünsiyyət yolu ilə digər fərdlərlə münasibət quran, yaşadığı situasiyadan xəbərdar olan, özünə güclü nəzarət edən, vəziyyətin mürəkkəbliyini və nəticələrini dərk edən şəxsdir. Valideynlərin övladlarının şəxsiyyət prosesinin formalaşmasında şüurlu yanaşması vacibdir. Valideynlər uşaq şəxsiyyətinin inkişafında böyük rol oynayır, bununla belə, uşağın azad olmasına və özünü tapmasına bəzən mane olurlar.

Açar sözlər: məktəbəqədər yaş dövrü, uşaq, şəxsiyyət, inkişaf, xüsusiyyət.

Аннотация: При рассмотрении развития личности детей в дошкольном периоде, мы выясняем, что личность – это человек, который развивается в обществе и устанавливает отношения с другими личностями посредством общения, осознает ситуацию, в которой он живет, обладает сильным самоконтролем и понимает сложность и последствия ситуации. Родителям важно осознанно подходить к процессу формирования личности своих детей. Родители играют большую роль в развитии личности ребенка, однако иногда мешают ребенку стать независимым и найти себя.

Ключевые слова: дошкольный возраст, ребенок, возрастной период, личность, развитие, особенность

Abstract. When we consider the personality development of children in the preschool period, we see that the personality is a person who develops in society and establishes relationships with other individuals through communication, is aware of the situation he lives in, has strong self-control, and understands the complexity and consequences of the situation. It is important for parents to take a conscious approach to the formation of the personality process of their children. Parents play a major role in the development of the child's personality, however, they sometimes prevent the child from becoming free and finding himself.

Keywords: preschool age, child, personality, development, characteristic.

Şəxsiyyətin inkişafı hər bir fərdin xüsusiyyətlərinin və ya mütəşəkkil davranış modelinin inkişafına aiddir. Bu, uşağın özünə və ətraf mühitə baxışını müəyyən edən emosional, idrak, motivasiya və temperament xüsusiyyətlərinin nəticəsidir.

Şəxsiyyət çox vaxt karakter və temperament anlayışları ilə qarışdırılır. Əslində bəzən

bu terminlər sinonim olaraq işlədilir, lakin bu anlayışlar şəxsiyyətlə eyni məna daşımır, bu anlayışlar şəxsiyyətin bir hissəsidir. Karakter öyrənmə yolu ilə əldə edilir və bu öyrənmə insanın yaşadığı cəmiyyətin əxlaqi anlayışına və dəyər sisteminə uyğun davranış tərzini mənimsəməsidir. Temperament isə vegetativ sinir sisteminin xüsusiyyətləri və daxili sekresiya vəzilərinin az

və ya çox fəaliyyət göstərməsi kimi irsi fizioloji xüsusiyyətlərdən qaynaqlanır, yəni bədən kimyası buna təsir edir. Tez hirsələnək, soyuqqanlılıq, istiqanlılıq və s. Ümumilikdə deyə bilərik ki, şəxsiyyət xarakter və temperamenti özündə birləşdirən daha əhatəli bir anlayışdır.

İnkişafın digər sahələri kimi, uşağın şəxsiyyəti də iki əsas amilin qarşılıqlı təsirindən ibarətdir: irsiyyət və ətraf mühit. Lakin irsiyyət uşağın şəxsiyyət strukturuna onun fiziki və idrak strukturundan daha az təsir edir; Bu baxımdan ekoloji və sosial amillər daha mühüm rol oynayır. İrsiyyətin təsirini yeni doğulan körpələr arasındakı fərqlərdə də görə bilərik. Bəzi körpələr sakit, bəziləri aktiv, bəziləri isə nadinc olur. Lakin bu ilkin meyllərin hansı istiqamətdə inkişaf edəcəyi onların sosial mühitindəki amillərdən asılıdır. Məsələn, təbii olaraq sakit bir körpə anası tərəfindən diqqətdən kənar qalırsa və ya ona davamlı olaraq sərt davranırsa, o, sonda əhval-ruhiyyəsiz və narahat bir uşağa çevrilə bilər, bir sözlə, şəxsiyyətin inkişafı əsasən sosial bir hadisədir və uşağın onun sosial mühiti ilə əlaqələri ilə sıx bağlıdır. Buna görə də şəxsiyyətin inkişafı bəzən sosiallaşma və ya sosial öyrənmə adlanır.

Şəxsiyyət məktəbəqədər yaş dövründə olan uşaqda formalaşmağa başlayır. Böyük məktəbəqədər yaşlı uşaqlar davranışında yaranan problemlərin inkişafını izləməyə imkan verən hərəkətləri və hərəkətləri müəyyən edən kifayət qədər sabit psixoloji xüsusiyyətlər inkişaf etdirirlər.

Məktəbəqədər uşaqlarda şəxsiyyətin inkişafı uşağın özü haqqında bilikləri, real həyatda yeri və başqaları ilə müqayisədə öz hərəkətlərini və hərəkətlərini qiymətləndirmək bacarığından ibarət olan özünüdərk formalaşmasında izlənilə bilər. Böyük məktəbəqədər yaşda tənqidi tərəkür yaranır və adekvat diferensiallaşdırılmış özünə hörmət formalaşır. Məktəbəqədər yaşlı uşaq dövründə fərdi inkişafda əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verir ki, bu da aşağıdakılarda əks olunur:

✓ Zehni fəaliyyətin motivasiya tərəfinin yenidən qurulmasında, idrak və sosial motivlərin üstünlük təşkil etməsi ilə özünü göstərir.

✓ Sosial mövqə, özünü tənqidləmə bacarıqları və iradəsinin formalaşmasında.

✓ Praktiki və idrak fəaliyyətində müstəqilliyin formalaşmasında.

✓ Dəyişən şərtlərə uyğunlaşma bacarığı.

Uşağın fərdi inkişafını özündə cəmləşdirən psixoloji yaşın ən dolğun strukturu L.S. Viqotski və onun məktəbinin mədəni-tarixi inkişaf nəzəriyyəsində təqdim olunur.

Bu nəzəriyyəyə görə, psixoloji yaş aşağıdakılarla müəyyən edilir:

- inkişafın sosial vəziyyəti;
- aparıcı fəaliyyət;
- inkişaf böhranlarının ziddiyyətləri;

Uşağın inkişafı uşağın şəxsiyyətindəki dəyişikliklərlə əlaqəli bir yaş mərhələsindən digərinə davamlı keçid kimi qəbul edilməlidir. Elə bir vaxt gəlir ki, uşağın artan imkanları, onun bilik, bacarıq və əqli keyfiyyətləri mövcud münasibətlər sistemində, həyat tərzinə və fəaliyyətinə zidd olmağa başlayır. Başqa sözlə, uşağın yeni ehtiyacları ilə onları təmin etmək üçün köhnə şərtlər arasında ziddiyyət yaranır.

Şəxsi inkişaf prosesində uşaqlar dünyanı öyrənir və öz dünyagörüşlərini formalaşdırırlar. Bunun nəticəsində əxlaqi keyfiyyətlərin formalaşması baş verir. İstənilən yaşda uşaqların fərdi inkişafına diqqət yetirmək lazımdır. Uşağın yeni doğulmasından 6 yaşa qədər olan dövr arasında şəxsiyyətinin inkişafını nəzərdən keçirərkən aşağıda göstərilən dəyişiklikləri müşahidə edə bilərik.

Əvvəlcə körpənin təxminən bir yaş yarım qədər inkişafını araşdıraraq. Yeni doğulan körpənin ən vacib iki xüsusiyyətindən biri onun yaşaması üçün tamamilə başqalarından asılı olmasıdır. Əgər ona baxan, yedizdirən, qoruyan yoxdursa, körpə həyatını itirir. Bu əsas xüsusiyyət uşağın həyatının ilk anından başqa insanlarla (ana və ya ananı əvəz edən başqa şəxs və s.) ictimai münasibətdə olduğunu göstərir.

Yeni doğulmuş körpənin başqa bir mühüm xüsusiyyəti onun bütünlüklə öz ehtiyaclarını qarşılamağa yönəlməsidir. Bu xüsusiyyəti eqosentrik də adlandırmaq olar. Ancaq burada sözügedən eqoizm şüurlu şəkildə öz ehtiyaclarını ön planda tutmaq demək deyil.

Yaş yarımından üç yaşa qədər olan dövrdə uşaq fiziki və psixoloji cəhətdən müstəqil olduqca, şəxsiyyət üçün yeni imkanlar yaranır. Çünki əzələ və hərəkət inkişafı sürətlənir və ayağa qalxan, yeriyən uşaq ananın qucağından uzanıb özbaşına hərəkət etməyə başlayır. Bu

illərin müsbət elementi muxtariyyət, mənfi elementləri isə utanc və şübhədir. Bu dövrdə uşağın sidiyə çıxmasında və defekasiyasında fəaliyyət göstərən əzələlər yetişməyə başlayır. Buna görə də, bu əzələlərin yetişməsi o deməkdir ki, artıq sidik və defekasiya könüllü olaraq edilə bilər. Beləliklə, uşaq istəsə onu saxlaya bilər və ya ifraz edə bilər. Beləliklə, iki əks istək, iki meyl ortaya çıxdı. Uşaq iki əks meyl arasında seçim etmək nöqtəsinə gəlir. Bu, uşaq üçün tamamilə yeni bir qabiliyyətin inkişafı deməkdir: tutmaq və ya tutmamaq; etmək və ya etməmək. Burada muxtariyyət hissi əks istəklər və meyllər arasında seçim etmək gücüdür.

Üç altı yaş aralığında olan uşaq ona çox güclü və gözəl görünən valideynləri kimi olmaq istəyir. Bu dövrün mövzusu uşağın özünü böyük və qüdrətli kimi qəbul edilən valideynləri ilə eynilikdə tapması, başqa sözlə, uşağın valideynləri kimi olmaq istəməsidir. Ana və atanın eyniləşdirilməsi ilə uşağın mənliyi inkişaf edir və uşaq yaşadığı cəmiyyətin rollarına, funksiyalarına və qaydalarına uyğun davranmağa başlayır; O, cəmiyyəti üçün yararlı olan alət və avadanlıqlardan istifadə etməyə, kiçik yaşlı uşaqlara qayğı göstərməyə, məsuliyyət hissini inkişaf etdirməyə meylli olur. Qazandığı güvən və muxtariyyət hissləri ilə mütənasib olaraq ətrafını yavaş-yavaş kəşf edir və ona nəzarət edir. Bu məqsədlə o, öz bədənini, cinsi fərqlərini, ümumiyyətlə, ətraf mühitdə baş verən hər şeyi araşdırmaq və öyrənmək üçün dərin, sonsuz bir meyl göstərir.

Bu dövrdə uşaqların davranışlarında yeniliklərə maraq üstünlük təşkil edir. Onların hərəkətləri təkcə real mühitə deyil, həm də fantaziyalarına qarşı təşəbbüskarlıq və iddialılıq formasındadır. Başqalarına hücum etməyin, aqressiv çıxışlar və suallarla insanların qulağına və beyninə girməyin; aqressiv hərəkətlərlə ətrafa tullanmaq, yeni şeylər öyrənməklə bağlı sonsuz həvəsləri ilə onlar üçün naməlum olan hər şeyə doğru tələsmək bu dövrün əsas xüsusiyyətlərindəndir. Uşağın təşəbbüskarlığı, iddialılığı və öyrənməyə həvəsi ona hər şeyi yerinə yetirmək bacarığı verir. Burada özünə yerləşən əsas element təşəbbüs hissidir. Qorxular, həddindən artıq günahlandırmaqlar, cəzalar və ya digər maneələr bu təşəbbüs hissini inkişafını məhdudlaşdırma bilər. Bu maneələr gələcəkdə cinsi sahələrdə və sosial

təşəbbüslərdə müxtəlif dərəcədə məhdudlaşdırma əlamətlərinə səbəb olur. Xülasə, 3-6 yaş arasında formalaşan müsbət şəxsiyyət elementi təşəbbüskarlıq hissidir. Təşəbbüs hissi müstəqil və sərbəst düşünmək, gələcəyə dair ambisiyaların olması və hərəkətə keçmək üçün rahatlıq və güc verir. Bu dövrün təhlükəli tərəfi həddindən artıq günahkarlıq hisslərinin inkişafıdır.

Məktəbəqədər yaşın sonunda düzgün difrensial heysiyyət və özünütənqid inkişaf edir. 3 yaşında uşaq özünü böyükklərdən ayırır; hələ də özü haqqında, keyfiyyətləri haqqında bilmir. 4-5 yaşlarında başqalarının fikirlərini dinləyir, böyükklərin qiymətləri və qiymətləndirmələrə münasibəti əsasında özünü qiymətləndirir; öz cinsinə uyğun hərəkət etməyə çalışır. 5-6 yaşda qiymətləndirmə davranış normalarının ölçüsünə çevrilir, qəbul edilmiş davranış normaları əsasında qiymətləndirir və başqalarını özündən daha üstün qiymətləndirir. 7 yaşında uşaq özünü daha düzgün qiymətləndirməyə çalışır.

Məktəbəqədər yaşlı uşağın könüllü davranışı əsasən əxlaqi prinsiplərin və etik standartların mənimsənilməsi ilə müəyyən edilir. İnkişafın böhranlı dövrlərində şıltaqlıq, inadkarlıq və neqativlik iradənin zəif inkişafından xəbər vermir.

Bu yaşda uşaqlar temperamentin təzahüründə dəyişkənlik, sinir sisteminin xüsusiyyətlərinin yetişməsi ilə xarakterizə olunur və temperament növü müxtəlif fəaliyyət növlərində davranışa təsir göstərir. Əsas şəxsiyyət keyfiyyətləri inkişaf edir, şəxsi keyfiyyətlər özünüdərk etmənin təsiri altında formalaşır, xarakter inkişafı isə təqliddən təsirlənir. Müxtəlif fəaliyyət növlərində qabiliyyətlər intensiv şəkildə inkişaf etdirilir, istedad isə fəaliyyətdə özünü göstərir. Yaradıcılıq əsas xüsusiyyət kimi formalaşır.

Hər uşaq fərqli qoxular yayan fərqli iqlimin çiçəyi kimidir. Bəziləri su ilə, bəziləri susuz yaşayır. Bəzilərdə qırmızı, bəzilərdə mavi ornamentlər var. Bu baxımdan uşaqları bir-biri ilə müqayisə etmək tamamilə yanlışdır. Əhəmiyyətli olan - uşaqlarda rəngləri ortaya çıxarmaqda oynayacağımız roldur. Uşağımızı düzgün müşahidə etsək, onun güclü və zəif tərəflərini qərəzsiz üzə çıxarsaq, atacağımız addımları daha dəqiq müəyyən edə bilərik. İstər ailədə, istər məktəbəqədər təhsil müəssisəsində düzgün yönləndirilmiş hər bir uşaq cəmiyyət, gələcək, ətraf və dövlət üçün uğurlu bir şəxsiyyət kimi yetişir.

Problemin aktuallığı. Məktəbəqədər yaş şəxsiyyətin formalaşmasının ilkin mərhələsidir. Uşaqlarda tabeçilik, əxlaqi normaların mənimsənilməsi və davranış özbaşınalığının formalaşması, davranış normalarının mənimsənilməsi kimi mənfi və ya müsbət şəxsiyyət əlamətləri inkişaf edir. Baş verən problemlər ilə bağlı bir sıra nəzəriyyələr irəli sürülmüş, araşdırmalar və tədqiqatlar aparılmışdır. Buna baxmayaraq, eyni zamanda psixoloji və pedaqoji ədəbiyyatda və praktikada geniş araşdırılmasına baxmayaraq bu mövzu ilə bağlı amilləri nəzəri baxımdan işlənməyə ehtiyac vardır. Bu baxımdan məktəbəqədər yaşlı uşaqların şəxsiyyətinin inkişafının yaş, cins və s. xüsusiyyətləri ilə bağlı araşdırılması dövrümüz üçün çox aktual məsələlərdəndir.

Ədəbiyyat:

1. Həsənova, P. Məktəbəqədər təhsildə pedaqoji ünsiyyət və onun müasir problemləri. // – Bakı: Məktəbəqədər və ibtidai təhsil, – 2022. № 2, – s. 48-56.
2. Senemoğlu, N. (1994). Okul öncəsi Eğitim Programı Hangi Yeterlilikleri Kazandırmalı, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 10, 21-30.
3. Сергиенко Е. А., Лебедева Е. И. Понимание обмана детьми дошкольного возраста в норме и при аутизме // Психологический журнал. -2003. -№4. –с.54.
4. Walker,S.(2005).Gender differences in the relationship between youngchildren’s peer related social competence and individual differences in theory of mind. The Journal of Genetic Psychology, 16 (3); 297-312. <http://dx.doi.org/10.3200/GNTP.166.3.297-312>

Problemin yeniliyi. Məqalədə uşaq şəxsiyyətinin xüsusilə də məktəbəqədər yaşlı uşaqların şəxsiyyətinin inkişafı, məktəbəqədər yaş dövründə fiziki, psixi dəyişikliklə və bu dövr üçün xarakterik olan xüsusiyyətlərə təsir edən amillərdən bəhs edir. Digər tərəfdən məktəbəqədər yaşlı uşaqların şəxsiyyətinin inkişafı ilə bağlı fikirlər diqqət mərkəzinə çatdırılır.

Problemin praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, məqalədə irəli sürülən müddəalar və təkliflər məktəbəqədər təhsil işçiləri, müəllimlər və məktəbəqədər tərbiyə sahəsində təhsil alan bakalavr və magistrar, pedaqoqlar və geniş ictimaiyyət üçün aktual və əhəmiyyətlidir. Həmçinin məqalədən mühazirə materiallarında istifadə etmək üçün uygundur.

E-mail: samsung1918272@gmail.com

Redaksiyaya daxil olub: 16.09.2024.